

TİB Tüm İktisatçılar Birliği
yayınları no: 4

**EMPERYALİZMİN
PETROL
POLİTİKASI
VE TÜSTAV
TÜRKİYE**

Mehmet Tanju Akad

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ YAYINLARI
No. 4

Birinci Baskı

TÜSTAV

**EMPERYALİZMİN PETROL
POLİTİKASI VE TÜRKİYE**

MEHMET TANJU AKAD

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ YAYINLARI
Necatibey Cad. 47/9
Ankara
18 18 72

Kapak Düzeni: Firuzan Enson

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	7
Enerji Sorunu	8
Petrol Üretimi ve Tekeller	11
KAPİTALİZMİN NİTELİK DEĞİŞTİRMESİ — EMPERYALİZM — PETROL TEKELLERİ	15
Petrol Tekelleri Arasında Üst Düzeyde	
Birleşme — Achnacarry Anlaşması	24
Achnacarry Anlaşmasından Sonra	28
Dünya Petrol Rezervlerinin Dağılımı	
ve Hammadde Kaynaklarının Denetimi	29
İran'da Musaddık'a Karşı Darbe	32
1956'DAN 1973 YILINDAKİ KASITLI PETROL KRİZİNE KADAR OLAN GELİŞMELER	35
Opec'in Kuruluşu	37
1973 Petrol Bunalımı ve Nedenleri	38
PETROL SORUNU VE TÜRKİYE	46

EMPERYALİZMİN PETROL POLİTİKASI VE TÜRKİYE

GİRİŞ :

Dünyamızın ve bölgemizin, anlamak için büyük bir çaba sarfetmek zorunda olduğumuz sorunları arasında petrol, gerçekten çok geniş boyutları olan bir meseledir. Petrol endüstrisi dünyada ilk tekelleşmenin olduğu, uluslararasılaşmanın en ileri boyutlara vardığı ve her plânda mücadelelere en fazla konu olan bir sektör, dünya çapında bir faaliyet alanıdır.

Her meselede olduğu gibi burada da doğru bir değerlendirmeye gitmenin meseleyi ancak tarihsel bir perspektif içinde ele almakla yapılabileceği açıktır. Bunu yaptıktan sonra, yani meselenin zaman içindeki gelişimini ortaya koyduktan sonra değerlendirmemiz daha sağlıklı olabilecektir.

Meseleyi ele alış tarzımız emperyalizm olgusuna ağırlık vermemizi zorunlu kılmaktadır. Çokuluslu tekellerin denetimini altındaki kapitalist dünya petrol üretimi başka türlü incelenemez. Kaçınılmaz olarak bu konuya ağırlık verirken ve petrol sorununu kaçınılmaz olarak bu çerçeve içerisinde incelerken, genel olarak, bir bütün içinde ele alınması gereken emperyalizm olgusunun ve özel olarak hammadde ve enerji sorununun diğer bir cephesini görmüş olacağız.

Enerji Sorunu

İçinde yaşadığımız yüzyılda gerçekten fosil enerjisine dayanan bir medeniyet kurulmuştur. Teknolojik gelişmenin bellibaşlı aşamalarını tanımlamanın en iyi yolu kullanılan enerjinin niteliğine bakmaktır. Çağımızın teknolojisi ise başta petrol olmak üzere kömür ve tabii gaz gibi fosillere dayanan bir teknolojidir ve bu üç enerji kaynağı dünya enerji ihtiyacının % 95 den fazlasını karşılamaktadır. Aşağıdaki tabloda dünya enerji kaynaklarının yüzde dağılımını görmekteyiz.

TABLO I : DÜNYA ENERJİ KAYNAKLARININ DAĞILIMI (YÜZDE OLARAK)

	1960	1965	1970	1980
Kömür	50.7	42.1	34.6	25.3
Tabii Gaz	13.6	16.4	18.8	20.0
Petrol	33.2	38.7	43.9	47.8
Hidroelektrik ve Nükleer güç	2.5	2.8	2.7	6.9

Kaynak: Oil, The Present Situation and future prospects

Petrolün varlığı binlerce yıldır bilinmekteydi ve çeşitli kullanım alanları vardı. Fakat modern petrol çağı sadece bir asırdan biraz fazla bir zaman önce Albay Drake'in Pensilvanya'da ilk petrol kuyusunu açması ile başladı. Bundan sonra petrol; yağlama, ışıklandırma ve ulaşım için kullanılmaya başlandı. Petrol üretimi artık en kritik enerji kaynağı olmak yolunda idi ve bu kaynağı ellerinde tutanlar büyük bir kuvvet avantajına sahip oldular. Birinci dünya savaşında müttefikler zafere bir petrol denizinde yüzerek ulaştılar. Bunlara rağmen petrol üretimi dünya kömür üretiminin ondörtte biri olan 100 milyon tona ancak 1921 de ulaştı ve İkinci Dünya Savaşı arifesinde, 1937 de, bile petrol dünya enerji üretiminin ancak beşte birini sağlıyordu. O tarihlerde tabii gaz da dünya enerji üretiminin ancak yüzde beşlik bir kısmını karşılarken,

kömür ise % 70 den daha büyük bir oranı oluşturuyordu.

Görülmektedir ki genel olarak petrolün toplam dünya enerji ihtiyacı içerisinde kömürün eski payı kadar bir orana sahip olması ancak İkinci Dünya Savaşından da sonraki yıllarda olmuştur. Yalnız, bilhassa ulaştırma ve havacılık gibi kritik alanlarda petrolün ikame edilemeyecek bir enerji kaynağı olması, stratejik önemini arttırmıştır. İleriye doğru bir bakış yeni enerji kaynaklarının, hidroelektrik ve nükleer enerjinin gelecek çağların en önemli enerji kaynakları olacağını düşündürebilir; ama 20. yüzyılın ikinci yarısı şüphesiz ki tarihte petrol çağı olarak geçecektir. Nitekim günümüzde hidroelektrik ve nükleer güç toplam olarak dünya enerji dağılımında ancak % 3 civarında bir paya sahiptirler.

Petrolün önemi ve kullanımındaki hızlı artış bir çok nedenlere dayanıyor. Yağlama, havacılık ve motorlu taşıtlar gibi bazı alanlarda teknolojik olarak petrolün yerini tutabilecek herhangi kaynak yoktur.⁽¹⁾ Bunun yanısıra, mesela lokomotiflerde petrolün etkinliği kömürden bir kaç defa daha fazladır. Sıvı olması - ve boru hatları ile depolama tanklarına aktarılabilmesi - birim enerji başına ta-

(1) Charles Issawi, *Coming Changes in the World Oil Industry*, Middle East Institute, School of International Affairs Columbia University, 1969.

şıma maliyetini kömüre göre yarıya indirmiştir. Daha temiz, kül bırakmayan yakıtlar olmaları ve yüksek kalorili bazı yoğun kömür madenleri hariç çok ucuz olması petrol ve tabii gazın avantajlarını arttırmıştır. Öyle ki özel teçhizat ve yüksek yatırım kaynağı gereksinmesi gibi dezavantajlar önemsiz kalmaktadırlar.

Petrol Üretimi ve Tekeller

Kapitalist dünyada petrol üretimi, dağıtımı ve rafinajı büyük ölçüde tekellerin denetimi altındadır. Petrol üretimi tekellerin ilk olarak ortaya çıktıkları ve güçlendikleri alandır ve bu sektördeki egemenlikleri halen devam etmektedir. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı tarafından hazırlanan bir rapora göre 1971 yılı itibariyle dünyanın en büyük 20 çokuluslu şirketine baktığımız zaman bunlardan yedisinin petrol şirketleri olduğunu görmekteyiz.⁽¹⁾ Tabloya kısaca bir göz atacak olursak dünyanın en büyük şirketi olan General Motors'dan sonra ikinci gelen şirketin dünyanın petrol alanında en büyük çokuluslu tekeli olan Exxon yani Standard Oil of New Jersey olduğunu görmekteyiz. Üçüncü Ford'

(1) United Nations, *Multinational Corporations in World Development*, New York, 1973

dan sonra dördüncü Royal Dutch - Shell bir İngiliz Hollanda şirkettir. 1972 yılında satışları 194 milyar TL dir ve 100 den fazla memlekette 500 den fazla yatırıma sahiptir.⁽²⁾ Bu arada petrol oyunun dünya çapında faaliyetleri olan belli başlı şahsiyetleri üzerinde de kısaca açıklamalarda bulunmak genel yaklaşımımızı somut temellere oturtacağı için faydalı olacaktır.

En büyük petrol şirketi olan Exxon'a dönersek bu şirketin 19. yüzyılın ikinci yarısında Rockefeller tarafından kurulan Standard Oil imparatorluğunun en büyük parçası olduğunu ve adı önce Esso olan bu şirketin adının daha sonraları Exxon olarak değiştirildiğini görmekteyiz. 1973 yılında bu şirketin satışlarının toplamı 359.6 milyar TL sı olmuştur,⁽³⁾ General Electric ve IBM den sonra ise yedinci sırada Mobil yedinci büyük şirket olarak göze çarpmaktadır. Mobil'in 1973 yılı satışları 55.8 milyar TL'dir.⁽⁴⁾ 1972 yılında ABD dışında 90 şirkete sahiptir.⁽⁵⁾ Sekizinci Chrysler, dokuzuncu ise yine bir petrol şirketi olan Texaco. Unilover'den sonra onbirinci büyük şirketi ise meşhur ITT. Fakat petrolcülerin de onlardan hiç aşağı kalmadıklarını

(2) Swiss Bank Corporation

(3) Business Week, 9 Mart 1974

(4) Business Week, 9 Mart 1974

(5) Mobil Oil, Financial and Operating Statistics - 1972

rahatlıkla söyleyebiliriz. Petrol şirketlerinin emperyalizmin boyunduruğu altındaki ülkelerde giriştikleri oyunlar ilginç olmaktan öte bilinmesi kesinlikle gereken olgulardır, çünkü çokuluslu tekeller günlük hayatımızın her noktasına girmişlerdir.

Tablonun geri kalan kısmını da inceleysek 12 Western Electric, 13 Gulf, yine bir petrol şirketi, ve 14 British Petroleum. Bu şirket 20 YY. ın başından beri İran ve Orta - doğu da faaliyet göstermiş eski Anglo - Iranian petrol şirkettir. 15 Phillips ten sonra 16 Standard Oil of California, ARAMCO nun kurucusu ve ortağı. Bu şirket üzerinde biraz duralım. Esas adı Arabian - American Oil Corporation. Suudi Arabistanda petrol takeline sahip. Önceleri Standard Oil of California'ya aitmiş. Sermayesini arttırmak için İkinci Dünya Savaşından önce Texaco, savaştan sonra ise Exxon ve Mobil hissedar olarak alınmış. Std. of California, Texaco ve Exxon, şirketin hissesinde % 30 ar, Mobil ise % 10 hisseye sahipti. 1972 yılında yapılan bir anlaşma gereğince Suudi Arabistan hükümetine de bir hisse verildi. % 30 luk hisseler % 22.5 a, Mobil'in % 10 luk hissesi de % 7.5 e indirildi. Böylece Suudi Arabistan % 30 luk bir hisseye sahip oldu. Suudi Arabistan'ın bu hissesini Petromin adlı bir kuruluş satın almakta ve bunun önemli bir bölümünü Aramco'nun diğer hisselerine sahip olan şirketlere

satmaktadır. 1973 yılında geri alınan petrol oranı % 97.5 idi.⁽¹⁾ Aramco'nun bu imtiyazlarını korumak için Orta - Doğu daki tüm ülkelerde gerici akımları desteklediği bilinmektedir.

Şimdi bu duruma nasıl gelindiğini görmeye çalışalım ve bundan bir asır öncesine gidelim.

(1) Business Week, 15 Aralık 1973

KAPİTALİZMİN NİTELİK DEĞİŞTİRMESİ — EMPERYALİZM — PETROL TEKELLERİ

Kapitalizmin geçen yüz yılın son üçte birlik süresi zarfında niteliksel bir değişim geçirdiği bilinmektedir. Aşağı yukarı 1870 lerden itibaren kapitalizm rekabetçi niteliğini kaybetmiş ve kapitalist yoğunlaşmanın çeşitli şekilleri ile tekeller ortaya çıkmaya başlamıştır. Metropollerde sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ve karlılık oranlarında düşmeler, pazar sorunu ile birleşince, bu emperyalizm aşamasında, sermaye ihracı ve ham madde kaynaklarının kontrol edilmesi gereği ön plana çıkmıştır.

Emperyalizm aşamasında da kapitalizm çeşitli buhranlar geçirmiştir ve geçirmektedir. Bunların

en önemlisi, kapitalizm için en büyük bir çıkmaz yaratandı, bizzat kapitalist birikim sürecinin kendi niteliğinden doğan bunalımlardır. Kapitalist yoğunlaşma ilerledikçe; ilk dönemdeki ufak kapitalist mülkiyet veya ortaklık daha sonraları yerini, sermayenin sınırsız olarak merkezileşmesine ve yoğunlaşmasına olanak veren, ve bankalar, borsalar ve holding şirketleri gibi gittikçe karmaşıklaşan bir mali üstyapısı ile gelişen bir örgütsel form olan büyük şirkete bırakmıştır. 19. yüzyılın son üçte birinde başlıyan bu olgu tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde görülmektedir. Dev korporasyonun gelişmesi ile kapitalizm rekabetçi dönemden tekeli döneme geçmiştir. İlk başta maliyeti düşürerek rakibininkinden farksız olan ürününü cari piyasa fiyatına veya bunun az altına satarak elde ettiği daha büyük kâr ile kapasitesini arttırıcı yatırım yapan firma, hakim olan birimdi. Fakat daha sonra bunların bazıları geri kalır veya piyasadan çıkar, ortalama firma ise o kadar büyür ki, kendi üretiminin piyasa üzerindeki etkisini hesap etmek zorunda kalır. Böylece gittikçe bir tekel gibi hareket etmeye başlar ve bu arada büyüme problemi de önem ve öncelik kazanır. Tekel kârları eskisine göre daha yüksek bir büyüme hızını mümkün kılar. Fakat tekel fiyatlarının devamını sağlamak gereği üretim kapasitesitesinin genişlemesini yavaşlatmak

ve kontrol etmek gereğini de getirir. Bu imkânlar ve kısıtlamalar çerçevesinde sonuç, firmanın tarihsel faaliyet alanının dışında, yeni endüstriler ve pazarlar bulmak için olan karşı konmaz dürtüsüdür. Modern gelişmiş kapitalizmde tipik birim, hem değişik endüstrilerde hem de değişik ülkelerde üretim yapan dev korporasyondur.⁽¹⁾

Yukarıda bahsettiğimiz olgular petrol şirketleri için de geçerlidir. 1956 ve 1968 yılları arasında 20 büyük petrol şirketi 226 birleşme işlemi yaparak kömür ve atom enerjisi gibi diğer yakıt ve enerji kaynakları üzerinde kontrol sahibi olmuşlardır. Ayrıca petrol şirketleri dikey bütünleşme yolu ile gübre, plastik ve kimya gibi endüstrilere girmişlerdir.⁽¹⁾ Bunlar arasından bir misal olarak Mobil şirketini ele alırsak bu şirketin 5000 den fazla petrol ve kimya ürünü imal etmekte ve satmakta olduğunu görebiliriz. Bunlar arasında her çeşit yakıt ve yağ, boya, tarım ilaçları, gübre, çeşitli kimyasal ürünler ve elektrik aksamı bulunmaktadır.⁽²⁾

Petrolün kullanım alanı genişlediği zaman, bu endüstri dalı tekellerin ilk olarak ortaya çıktıkları

(1) Paul M. Sweezy, (Modern Capitalism), Modern Capitalism and Other Essays, New York, Monthly Review Press, 1972.

(1) Bussiness Week, Mart 23,1974

(2) Mobil, Financial and Operating Statistics 1972, 1973

ve güçlendikleri bir alan oldu. Bunun nedeni de basitti. Belli bir bölgede petrol üretme ayrıcalığını koparan bir şirket üretimi denetimi altına alabilmekte ve üretim fiyatı ile yüksek satış fiyatı arasındaki büyük tekel kârından faydalanarak diğer şirketlerden çok daha süratle büyüyebilmekte ve tekel niteliğini güçlendirmekteydi. Yalnız, yeryüzünde ilk gerçek tröst olan Standard Oil tröstünün ortaya çıkması petrolün üretiminden çok, nakliyat ve tasfiye faaliyetlerinden dolayı ortaya çıkmıştır.

Petrol kuyularının işletilmesi ilk olarak 1859 yılında Pennsylvania'da Titusville'de başlamıştı. İlk petrol şirketi Pennsylvania Rock Co. o kadar büyük bir kâr sağladı ki bir yıl bile geçmeden 77 rakip firma ortaya çıktı. Bu dönem serbest rekabetin tüm koşulları ile incelenebileceği bir dönemdir. 1 varil petrol 1859 da 20 dolarken, 1861 sonunda 10 sent oldu. 1863 de 8.5 dolara yükseldi, sonra da 1867 de ortalama 2.40 dolara düştü. Fiyatlardaki rekabet devam ederken yabancı rekabet de arttı.

Pennsylvania'daki bazı petrolcüler bu sıralarda Birleşik Devletlerdeki rafine üretimin sadece yüzde bir kaçını kontrol eden Rockfeller'e ilginç bir şema sundular. Burada amaç bir çok rafinör ve nakliyatçıyı bir araya toplamak ve petrol nakleden demiryolu kumpanyalarının bu birliğe özel bir indirim yapmalarını ve buna karşılık diğer rafinör-

lerden daha yüksek bir ücret talep etmelerini sağlamaktı. Böylece Birleşik devletlerde rafineri kapasitesinin % 10 unu kontrol eden Southern Improvement 1870 yılında kuruldu. Bu birlik bir başarı gösteremedi fakat Rockfeller artık yoğunlaşma hareketine katılmıştı. Bunun yerine National Refiners Association 1872 de rafinerilerin büyük bir kısmını temsil eden Central Association 1875 de kuruldu. Bunun arkasından da petrol boru hatlarını kontrol eden bir holding ortaya çıktı.

Bu petrol boru hattı, esasında Rockfeller imparatorluğunun doğmasında en önemli rolü oynamış bir unsurdur. 1870 senesinde Rockfeller, Pennsylvania'da bulunan 140 tane küçük tasfiyehaneden petrol almaya başladığı zaman küçük fiçiler kullanıyordu. Daha sonra madeni fiçiler kullanılmaya başlandı ve nihayet sarnıçlı vagonlar inşa edildi. Fakat Rockfeller uzak mesafelere petrol nakletmek için boru hattı kullandığı zaman, nakliye masrafını en ucuz şimendifer tarifesinden on altı defa daha ucuza mal etmişti.

Rockfeller'in artık rakiplerini altetmek için ne fiyat indirimine ne de petrol kuyularını almaya ihtiyacı vardı. Boru hattı sayesinde bütün rakiplerini avucunun içine almıştı. 1884 de Standard Oil Amerika'da bütün petrolün % 90 ını rafine etti, taşmanın ise tümünü kendi yaptı. Böylece ilk

tekelci tröst doğmuştu. Başka şirketler de boru hattı tesisatı yapmayı düşündüler. Paraları da yok değildi, fakat ne arazi sahiplerinden ne de hükümetten izin almayı başaramadılar. Yapımını bin bir zorlukla ve sabotajlara karşı sürdürdükleri bir boru hattı da, bir kaç sene sonra Standard Oil şirketinin malları arasına karıştırdı.

Petrol endüstrisinin ikinci büyük devi olan Royal Dutch Shell şirketi ise 1897 yılında İngiliz ve Hollanda sermayelerinin birleşmesi ile doğdu. İlk başlarda küçük bir petrol şirketi olan Royal Dutch şirket yöneticiliğine meşhur Deterding getirilince büyük bir atılım yaptı ve daha o zamanlar büyük bir dev olan Standard Oil ile rekabete başladı. Standard Oil kendisinin sadece yüzde birkaçı kadar bir sermayeye sahip olan bu şirketin rekabetini ilk önceleri önemsemedi. Fakat Royal Dutch, Marcus Samuel adlı bir İngilizin sahip olduğu Shell ulaştırma şirketi ile birleşince büyük bir güce sahip oldu. Görmekteyiz ki ulaşım sorununa bulunan çözümler her iki dev şirketin de gelişmesinde ve başlıca söz sahibi olmalarında en önemli etkenler olmuşlardır.

Bu tarihten, üç büyük petrol şirketinin bir araya gelip dünya pazarları çapında bir anlaşma yaptıkları 1928 yılına kadar, petrol şirketleri arasında kıyasıya bir rekabet ve pazar kavgası olmuş-

tur. Esasında rekabet pazarların elde edilmesi alanında olduğu kadar ham madde kaynaklarının elde edilmesi üzerinde de olmuştur. Ve bunlar emperyalist dönemin temel özellikleridir.

İki şirket arasındaki ilk çatışma bir fiyat savaşı şeklinde oldu. O zamanlar 400 milyon nüfusu olan Çin gibi büyük bir memlekete petrol satmak isteyen Standard Oil, bu ülkede sekiz milyon adet petrol lambasını parasız olarak dağıttı. Fakat petrol kaynakları Çin pazarına daha yakın olan Deterding maliyetlerin de altında fiyatlar ile piyasaya petrol sürdü. Çinliler Standard Oil'in lambalarında Royal Dutch Shell'in Petrolünü yaktılar. Fakat bu arada Standard Oil de Amerikada çok yüksek fiyatlarla petrol satarak zararını karşıladı. Royal Dutch Shell de Avrupadaki fiyatlarını arttırdı. Sonunda iki şirket te kârlarını arttırdılar.

Bu büyük petrol şirketleri arasındaki rekabet bütün dünyaya yayıldı ve hükümetlerden petrol üretme ayrıcalıklarının elde edilmesi için hükümet darbeleri bile yapıldı. 1920 yıllarında Kosta Rika'da büyük petrol yataklarının bulunduğu anlaşılmaya üzerine petrolcülerin ilgisi bu alana çekildi. Kosta Rika'da Tinoko adlı bir maceraperest bir hükümet darbesi yaparak iktidarı ele aldı. Bu adamın elinde sırf tesadüf eseri olarak, Vickers Armstrong'dan gelmiş mükemmel silâhlar vardı

ve gene sırf tesadüf eseri olarak yaptığı ilk iş Henry Deterding'in "British Controlled Oilfields" şirketine muazzam imtiyazlar vermek oldu.

Bu arada hiddetinden köpüren Standard Oil de elleri kolları bağlı boş oturamazdı elbette. Washington dayanamadı. Başka bir vatanpervere Amerikan mitraliyözleri, pol bol dolarlar ve mermiler verdiler, yanına da, yol göstermek üzere Standard'ın bu gibi işlerde maharetiyle meşhur Rex Hornby isimindeki gizli memurunu kattılar. Reiscumhur Tinoko püskürtüldü ve yeni hükümet zaferin hemen ertesi günü, İngilizlere verilmiş olan imtiyazları feshetti. İngiliz maslahatgüzarının itirazlarına sadece omuz silkindi. Bunun üzerine İngiltere teşebbüslerine kuvvet kazandırmak için Lambrian kruvazörünü gönderdi. Kruvazör Kosta Rika açıklarına demirlerken, Deterding'in adamları da saçtıkları avuç dolusu para sayesinde Panama Cumhuriyetini komşu Cumhuriyete karşı harb açmanın birinci derecede ulusal bir vazife olduğuna ikna ettiler. 1921 senesinde harb ilan edildi, binlerce kişi öldü. Bunlar gayet tabii olarak yurtlarını müdafaa eden yerlilerdi.

Kosta Rika'nın tarafını tutan Washington, savaşa son verilmediği takdirde Panama Hükümetine kanal arazisini genişleteceğini bildirdi ve bölgeye kuvvet gönderdi. Olaylar Deterding ve Londra'nın

aleyhine dönmeye başlıyordu. Panamalılar yenildiler. Amerika savaştan taraflara zorla hakem usulünü kabul ettirdi ve White isimindeki bir Amerikalı hakem Kosta Rika'yı haklı çıkardı. Kosta Rika, Panama'dan geniş bir arazi parçası aldı. Amerika ile İngiltere arasında doğan büyük gerginlik, daha geniş bir çatışmaya yol açabilecek ve iki ülkeyi doğrudan doğruya karşı karşıya getirebilecekken büyük güçlüklerle önlenebildi,

Petrol şirketlerinin dünya çapındaki marifetlerinden biri de Royal Dutch Shell'in 1917 devriminden sonra, karşı devrimci güçleri bilumum silâh ve para yardımıyla desteklemesidir. Bunun sebebi Deterding'in Rus devriminin uzun ömürlü olmayacağına inanmış olması ve bütün Rusya'daki petrol şirketlerinin hisselerini göçmenlerden ucuz fiyatlarla satın almasıdır. Fakat Wrangel ve Denikin'in beyaz orduları ardarda darmadağın olunca buradaki bütün tümitleri suya düştü.

Petrol şirketlerinin dünyanın her yerinde giriştiği hareketler elbette bunlardan ibaret değildir. Fakat misallerin yeterli olduğunu sanırız. Yalnız bir başka nokta da petrolün öneminin anlaşılması ve hükümetlerin bu meseleye el atmaları ile Lozan görüşmeleri sırasında Türkiye'nin en fazla zorlandığı meselenin Musul sorunu olduğudur. Gerçekten de bu konferansta en fazla müzakeré edilen mesele

Musul'du ve sonuç olarak bu arazi o sıralarda İngilizlerin kesinlikle egemen oldukları Irak hudutları dahilinde bırakıldı. Yeni teknolojinin gerektirdiği petrol ihtiyacı o kadar büyüktü ki harpten önce Almanlarca gerçekleştirilmesine çalışılan Bağdat - Berlin demiryolu projesinin başlıca amacı buradaki petrol kaynakları üzerinde hakimiyet kurmaktı. Savaştan sonra da İngilizlerin bu toprak parçası üzerine bu kadar düşmelerinin sebebi de başka bir şey değildi.

*Petrol Tekelleri Arasında Üst Düzeyde Birleşme —
Achnacarry Anlaşması 1928.*

1925 lerde savaş yıllarındaki petrol sıkıntısının ardından savaş sonrasının üretim bolluğu gelince, iki dev petrol tekeli, Standard Oil (of New Jersey) ile Royal Dutch Shell arasındaki çekişme daha da arttı. Üretilen petrolün büyük bir kısmının satılmama tehlikesi, pazar endişesini en ön plana çıkardı. Böyle bir bunalımın belirdiği bir zamanda, petrol şirketleri arasındaki anlaşmazlıklar kötü sonuçlar doğurabilirdi. Bunun farkında olan büyük tekeller nihayet 1928 yılında İskoçya'daki Achnacarry Şatosunda bir araya geldiler. Bu şirketler Std. Oil, Royal Dutch - Shell ve Anglo - Iranian (şimdiki BP) idiler. Burada petrol endüstrisinin

sorunları tartışıldı ve o zamandan günümüze kadar petrol endüstrisine yön veren kararlar saptandı. Bu sebepten Achnacarry Anlaşmasının üzerinde biraz durmak gerekmektedir.

Anlaşma, gerekçe, ilkelerini ortaya konması ve uygulanacak maddeler olmak üzere üç bölümdü.

Gerekçe, teklif edilen kontrol maddelerini haklı göstermek amacını gütmekte idi. Özet olarak söylenen; petrol endüstrisine yapılan tenkitlerin haklı olduğu, fazla üretim problemi ele alınarak her büyük şirketin kendi satışlarını arttırmak için diğerlerinin zararına çalıştığı ve bunun maliyetleri arttıran yıkıcı bir çekişmeye yol açtığı idi. Şimdi önemli bir nokta petrol endüstrisinin kamu yararına yüklendiği görev ve sorumlulukları sürdürebilmesi için tutumlu davranması, boş harcamaların önüne geçilmesi ve pahalı yatırımların azaltılması gerekiyordu.

İlkeler ise yedi ana maddeden oluşmaktaydı:

1. Gruplarca, gelecekteki satış hacminin, ve satış artışlarının hesabında temel olarak bugünkü iş hacmi kabul edilecektir.

2. Varolan kuruluşların üreticiler yararına ancak ihtiyaç oranında sunulması. Bunların fiyatı en az maloluş fiyatına, en çok yeni kuruluş fiyatına eşit olacaktır.

3. İsteği karşılamak üzere, zorunlu olmayan her türlü ikinci derecede kuruluştan kaçınılacaktır.

4. Bir coğrafi bölgenin tüketimini karşılamak için, aynı bölgede var olan üretime öncelik tanınacaktır.

5. Ulaştırımda en ucuz yol araştırılacaktır.

6. Üretimin ihtiyaçtan çok olduğu bölgelerde kısılma yapılacak, ya da bu fazlalık öbür pazarlara rekabet fiyatıyla aktarılacaktır.

7. Halk çıkarları ve aynı zamanda petrol endüstrisi bakımından maliyetleri arttırıcı etkide olan ve sonuçta tüketimi kısıcı etkide olan her türlü tedbire karşı çıkılacaktır.

Bu anlaşmaya tarafların biri uymadığında öbür şirketin kontenjanından akaryakıt bedelini karşı şirkete ödeyecektir.

Bunlar içinde en önemli ilke, pazar paylaşmasını hedef alan gerçek bir kartel anlaşması olan birici madde idi. Bu madde, gruplardan her birinin elde ettiği duruma saygı gösterdiği gibi, ilerideki artışların yüzdelerini dondurarak kazanılan durumu da sağlamlaştırmaktaydı.

Uygulanacak maddeler, ilkeleri tamamlayıcı pratik değer taşıyan on beş kadar maddeden oluşmuştu:

a. Anlaşma ne Amerikan pazarına yapılan ithalata ne de Amerika'dan yapılan ihracata uygulanır. Bunlar özel bir anlaşma konusudur.

b. Gruplardan her birinin her ülkedeki ve bütün dünya pazarlarındaki haklarını tayin etmek için ticarileştirme kotaları her üç ayda bir hesaplanacaktır.

c. Petrol fiyatları dünyanın her yanında ürünün asıl geldiği yeri hiç hesaba katmaksızın, Meksika körfezinde uygulanan fiyatlara dayanarak tesbit edilecektir.

d. Ürünlerin standard hale getirilmesi amacıyla, kalite esasları özel bir takım anlaşmalarla tesbit edilecektir.

e. Mal sahibi tarafından kullanılmıyan fazla petrol yükleri kartelin emrine verilecektir.

f. Ürünlerin değişimleri, taşıma giderlerinde tutumluluk sağlayacak şekilde yapılacaktır.

g. Üretim fazlaları anlaşma üyelerine, üçüncü şahıslara teklif edilen fiyattan aşağı bir fiyatta verilecektir.⁽¹⁾

Anlaşmaya varan taraflar, bunun ana nedenini yani fazla üretimin ve satılmıyan petrolün elde kalmasını önlemek amacını saklamıyorlardı. Üretim tüketimden çok olduğu için fiyatlar düşüyor

(1) Tarık Dursun K, Bir Damla Kan Bir Damla Petrol İstanbul. 1966.

ve yeni fiyatlarla da elde petrol kalmıyordu. Amaç dünya üretiminin tüketime eşit olması ve fiyatların bu şirketlerce kontrolünün sağlanması idi. Fiyat düşmesine varacak üretim artışlarını kartel önleyecekti. Bunun için üç imzacı şirket: Kendi kontrollerindeki üretim alanlarından yapılan üretim ve ihracatın anlaşma ile kontrolünü, tekele karşı kanunları hayli sıkı olan Amerikadan petrol ihracatını kontrol üzere bir yol aramayı ve Sovyet petrol rekabetine engel olmanın yollarını arayıp bulmayı kararlaştırmışlardı.

Achnacarry Anlaşmasından Sonra:

1928 - 1930 arası çalışmaları yürütecek yolların aranması ile geçti. ABD'de görevlendirilmiş senatörlerin teklifleri sonunda bu ülkeden de petrol ihracatı hacmi ve fiyatların tesbiti dahiline girdi. Sovyet rekabeti sürdürülmekle beraber 1930'da yapılan bir anlaşma ile Romanya'nın petrol ihracatı da kartelin kurallarına paralel bir duruma geldi.

Achnacarry anlaşmasının daha elle tutulur ve daha iyi işler bir duruma getirilmesi için 15 Aralık 1932'de yeni bir dağıtım anlaşması imzalandı. Bunu imzalayan şirketler: Sacony Vacuum (Mobil), Std. Oil co. of NJ. (Exxon), Anglo - Persian (BP), Shell, Gulf, Atlantic ve Texaco idi.

Bugün dünyanın en büyük yedi petrol şirketi Exxon, Texaco, Gulf, Oil, Mobil, Socal, BP ve RDS dir. 1970 yılı araştırmalarına göre bu yedi büyük şirket ABD dışı kapitalist dünya petrol üretiminin % 77 sini, Rafinajın % 57 sini ve dağıtımın % 56 sini ellerinde bulundurmaktadır. Bunlardan üçü Exxon, Mobil ve Socal (Std. of Colifornia), Rockefeller'in Chase Manhattan gurubuna aittir.

Dünya Petrol Rezervlerinin Dağılımı ve Hammadde Kaynaklarının Denetimi

Petrol şirketlerinin çokulusluluk niteliğini basından beri kazanmış olmalarının başlıca nedenlerinden biri de, dünya petrol rezervlerinin dağılım durumu ve bunların petrol şirketleri açısından denetim altında tutulması gereğidir.

TABLO II DÜNYA PETROL REZERVLERİNİN DAĞILIMI:

Kanada	% 2
ABD	% 5
Venezüella	% 2
Meksika, Karâibler ve Latin Amerika	% 3
Avrupa	% 2
Afrika	% 16
SSCB ve diğer sosyalist ülkeler	% 15
Endonezya	% 2
Ortadoğu	% 53

Bu dağılım çoğu ABD kaynaklı çokuluslu tekellerin dünya çapındaki yatırımlarını arttırıcı bir etki yapmıştır. Bu konuyu daha etraflıca incelemek için petrol şirketlerinin yatırımlarını ve kârlarını incelemek faydalı olur. 1960 yılında ABD'deki çokuluslu şirketlerin tüm dünyadaki yatırımlarının toplamı 31.9 milyar dolar idi. Bu miktarın 10.9 milyarı petrol endüstrisi yatırımları idi. 1970 yılına gelindiğinde tüm dünyadaki yatırımlar 78.1 milyar dolara çıkarken, petrol endüstrisine yapılan yatırımlar da 21.8 milyar dolara çıkmıştır. Şimdi bu rakamların gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler açısından dökümünü yapalım.

1960 yılında ABD'indeki çokuluslu tekellerin azgelişmiş ülkelerdeki yatırım toplamları 13.5 milyar dolardır. Bunun kabaca yarısı yani 6.2 milyar dolarlık kısmı petrol yatırımları idi. 1970 yılında ise azgelişmiş ülkelere yapılan yatırımlar 25.0 milyar dolara yükselirken, petrol sanayiine yapılan yatırımlar da artış hızını korumuş ve 10.0 milyar dolar olmuştur.

Şimdi, 1970 yılında gelişmiş ve azgelişmiş ülkelere yapılan tüm petrol yatırımları 21.8 milyar olduğuna göre ve bunun aşağı yukarı yarısına yakın bir kısmı, yani 10.0 milyar doları azgelişmiş memleketlerde yapıldığı halde kârlara baktığımız zaman müthiş bir fark görmekteyiz. 1960 - 1970 arasında-

ki 11 yıl zarfında gelişmiş kapitalist ülkelerden elde edilen kârlar sadece 2.1 milyar dolarken, azgelişmiş ve emperyalizmin boyunduruğu altındaki ülkelerden elde edilen kâr bunun on misli yani 20.2 milyar dolardır. Aynı miktar yatırım ile on misli kâr. Bu çokuluslu tekellerin azgelişmiş ülkelerdeki kaynakları nasıl ucuza kapattıklarını ve bu ülkelerin halklarının sırtından nasıl milyarlarca dolar kazandıklarını göstermeye yeter.

İlk tekelleşen şirketler petrol şirketleri olduğu gibi ilk olarak gerçekten çokuluslaşan şirketler de petrol şirketleridir. Kapitalizmin bu aşamasında gerçekten çokuluslaşan şirket deyimi ile kazançlarını bir ülke çapında değil de, birden çok ülke veya dünya çapında azamileştiren şirketleri kasdetmekteyiz.

Petrol şirketleri dünya çapındaki menfaatlerini korumak için, hükümetleri alet ettikleri gibi bir çok hükümet darbeleri de düzenlemektedirler. Bunların bazı örneklerini görmüştük. Yalnız üzerinde biraz durmaya gerek olan en az bir önemli hükümet darbesi daha var: İran'da Musaddık'a karşı düzenlenen darbe. Bu aynı zamanda emperyalistlerin çeşitli taktiklerini göstermek bakımından da önemli bir örnektir.

İranda Musaddık Karşı Darbe

Musaddık 1951 yılında başbakanlığa gelince, Anglo - Iranian petrol şirketini millileştirmiş ve Abadan rafinerilerine el koymuştu. İktidarda sadece iki yıl kalabildi ve bir darbe ile devrildi. Bu işin nasıl olduğunu anlamak için bir kaç sene geriye, 1947 yılına gitmek lâzım. 1947 yılında Sovyetler tarafından çok elverişli şartlarla getirilen bir Sovyet - İran petrol şirketi tasarısı red edilmişti. Yine aynı yıl Sosyalist Tudeh partisi hiç bir delil olmadığı halde Şah'a suikast düzenlemeye teşebbüs suçu ile illegal addedilmiş, ve kapatılmıştı. Lakin bu hareket tepkisiz kalmadı ve Anglo - Iranian (BP) şirketinin yüksek kârlarına karşı ve petrolün millileştirilmesi için çok geniş bir kampanya açıldı. 1951 yılında Musaddık başbakanlığa gelince de Anglo - Iranian petrol şirketine verilen ayrıcalıkları geri alan ve petrol alanları ile tüm teçhizatı millileştiren bir kanun tasarısı getirdi. Bu tasarı mecliste kabul edildi. Ve arkasından da kıyamet koptu.

Musaddık, Truman ve Churchill tarafından yapılan baskılara göğüs gerdi ve hükümetinin durumunu Birleşmiş Milletler'de Hauge'deki milletlerarası Adalet Divanında savundu. Fakat içeride durum daha karışıktı. Taht, öğeler tutucu ve monarşist parti açıkça düşmandı. Ülke içerisinde

gösteriler ve karışıklıklar devam ederken İran petrolünün İngiltere ve Amerikalılar tarafından boykot edilmesi de iktisadi güçlükleri arttırıyordu. Musaddık'ın Japonya ve İtalya gibi tarafsız saydığı pazarlara açılma çabası da hiç bir şey getirmedi. Amerikalıların teşvikiyle İran petrolünü boykot eden İngilizler aynı zamanda bütün teknisyenlerini de çekmişlerdi. İran malî bir buhrana sürüklenmekteydi ve Musaddık'ı devirmek isteyenler için uygun ortam yaratılmış oluyordu.

Gerçi Musaddık halk tarafından destekleniyordu. Daha bir kaç gün önce halktan yüzde 90'dan fazla çoğunlukla güvenoyu almış ve bu referandumla meclisin feshi ve yeni bir meclis için seçimlere gidilmesi onaylanmıştı. kâkin bu, kaba kuvvet karşısında yenilmesine engel olamadı. Şah 1941 yılında tahta çıkınca İran'ın emniyet teşkilatını yeniden düzenlemek istemiş ve bu işi de Norman Schwahzkop adlı bir Amerikan tuğgeneraline vermişti. Savaşın sonra da Amerikalı generalin yanına Şah'ın yakını Zahidi verilmişti, çünkü bu alanda onun kadar bilgi sahibi hiç bir İranlı yoktu. Ondan sonra bu iki general çok sıkı bir işbirliği içinde birlikte çalışmışlardı. İşte başbakana karşı bir hükümet darbesi düzenliyen Şah'ın Musaddık'ı 15 Ağustos 1953'te başbakanlıktan azleden fermanı ile birlikte, yerine seçtiği yeni başbakan bu aynı Za-

hidi idi.

Bu şartlar içinde, yani İran mali bir bunalıma sürüklendikten ve hükümet yeterince yıpratıldıktan sonra yapılan darbe ile bir yandan tüm ilerici güçler susturulurken öte yandan da yabancı petrol şirketlerinin bütün malları ve imtiyazları geri verildi.

Görülmektedir ki emperyalizmin petrol konusundaki politikası dünya çapında bir stratejinin bir parçasıdır ve hayati önemi haiz olan bu madenin elde tutulması için her çeşit yöntemle başvurulmaktadır.

1956'DAN 1973 YILINDAKİ KASITLI PETROL KRİZİNE KADAR OLAN GELİŞMELER

1956 yılındaki Arap İsrail savaşından sonra, Süveyş kanalının millileştirilme kararı, petrol sanayiinde bir taşıma buhranına yol açmıştı. Bu krizden önce, Avrupanın ihtiyacı olan 120 milyon ton petrolun 90 milyonu Orta Doğudan temin ediliyordu ve bunun % 50'si Süveyş kanalından geçiyordu. İngiltere'nin ihtiyacının ise % 85 i Süveyş kanalı yolu ile geliyordu. Kanalın stratejik önemi, Fransa ve İngilterenin savaşa katılmasına sebep oldu. Bu ise kanalın trafiğe kapatılması sonucunu doğurdu ve Irak'tan Akdenize petrol akıtan borulara yapılan sabotaj ile beraber büyük bir petrol bunalımı doğdu. Bunalım yalnızca taşıma zorluğuna inhisar eden bir bunalım oldu, çünkü, gemilerin Ümit Bur-

nu'nu dolaşması zorunluluğu tanker kapasitesinde % 40 lık bir azalma ifade ediyordu.

Bu kriz çok uzun sürmemiştir. O devirde diğer petrol alanlarının fazla kapasitesi ile petrol açığı büyük ölçüde kapatılabilmmişti. Gerçi Amerika ve Venezuela'da üretilen petrolün hem maliyeti hem de taşıma masrafları yüksek idi, fakat hükümetlerin vergilerde yaptıkları ufak indirimler bu fiyat artışlarının tüketicilere intikalini önlemişti. Bu krizden en çok faydalanan kimseler, navlun ücretlerini arttıran armatörler olmuşlardır.

1956 yılında 1967 yılına kadar bir yandan Orta Doğu'da gerginlik artarken Batı Avrupa Ülkeleri gelecekteki bir bunalıma karşı bir ölçüde kendilerini hazırlamışlardı. Bu onbir yıl süresinde Süveyş kanalı yolu ile gelen petrolün oranı azalmış ve bunda inşasına hız verilen dev tankerlerin rolü büyük olmuştu. Fakat bu arada Avrupa'da petrol tüketimi üç misli artmış ve 120 milyon tondan 423 milyon tona çıkmıştır. Bunun da 400 milyon tonunun Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden gelmesi gerekiyordu. Bunun için oransal bir azalma olmasına rağmen Süveyş kanalından geçen petrolün mutlak miktarı artmıştı. Ayrıca 1967 bunalımı sırasında yine Irak petrol rollerinin Akdenize akması durduğundan ve Venezuela ile Karabler petrolünün Amerika'nın artan ihtiyacını karşılamaya gitmesinden dolayı Batı Av-

rupa için olumsuz şartlar artıyordu. Bütün bunlara rağmen bu kriz de, Kuzey Afrika petrolünün git-tikçe artan ölçülerde işletilmesi ve ulaşım yolunun kısalması ile ortaya çıkan atıl tanker kapasitesinin ve yapımı hızlandırılan büyük tankerlerin Ümit Burnu çevresinden dolaşması ile atlatılmıştı.

Opec'in Kuruluşu

OPEC'in kuruluşu 1958 ve 1959 yıllarında büyük petrol tekellerinin, dünyada ihtiyaçtan fazla petrol üretildiği için, hem petrol fiyatlarında hem de üretici ülkelere ödedikleri vergilerde indirim yapmalarına bir tepki olarak doğmuştur. Bu girişime öncülük eden ülke 1959 yılında BP nin fiyat indiriminden en fazla etkilenen ülke olan Venezuel-la idi. Venezuela bu yıl İngiltere ve Amerikan hükümetlerine gönderdiği bir nota ile petrol ihrac eden ülkelerin petrol fiyatlarında farklılık yaratılmaya çalışıldığını ve bu ülkeler arasındaki birliğin bozulmak istendiğini belirtmiştir.

Venezuellahlılar daha sonra Kahire'de toplanan Arap petrol konferansına misafir olarak geldiler, bu temaslar sonunda OPEC'in kurulma olanakları gelişti. Konuşulan konular arasında, üretici ülkelerin petrol gelirlerinin % 60 arttırılması, Vergi oran-

larının yükseltilmesi ve petrol fiyatlarının üretici ülkelere danışılması meselesi vardı. Nihayet 1960 Ağustosunda Irak, Küveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela'nın katıldığı Bağdat konferansında karara varıldı ve OPEC kurulmuş oldu. Libya ve Cezayir de bu teşkilata katılınca bu ülkeler dünya rezervlerinin % 71.6 sını ellerinde bulunduran, % 44 ünü üreten % 84.7 sini ihraç eden bir topluluk haline gelmiştir.

OPEC in somutlaşan istekleri şunlardı.

1. Petrol fiyatlarının 1960 öncesi düzeye getirilmesi
2. Şirketlerin faydalandığı pazarlama indirimlerinin ortadan kaldırılması.
3. Petrol şirketlerince ülkelere ödenen mülkiyet haklarının çoğaltılması.

Bütün bu gelişmelerin günümüze yansımaları şimdi 1973 yılında yaratılan suni petrol bunalımını incelerken görülmüştür.

1973 Petrol Bunalımı ve Nedenleri

1960 yılında bir varil petrolün üretim fiyatı 10 sentti. Varil başına 82 sent vergi ödeniyordu ve OPEC'in bildirdiği satış fiyatı 180 sent idi. Petrol üretim fiyatı 1974 yılı başına kadar değişmedi. Fa-

kat 1 Ocak 1974 tarihinden itibaren OPEC'e göre 1 varil petrolün satış fiyatı 1156 sent oldu. Ödemeleri gereken 7.00 dolarlık vergi ve maliyet olan 10 sent çıkarıldığı zaman geriye varil başına kâr olarak 4.46 dolar kalıyor.

Görülmektedir ki bu durumda hem petrol şirketlerinin hem de petrol üreten ülkelerin kazançları artmıştır. Fakat Arap halkları kendilerine ait olan petrol kaynaklarının gelirlerinden ne ölçüde yararlanmaktadırlar? Bu ülkelerin gelirleri ani olarak fırlamıştır. 1973 yılı Kasım ayında Arap ülkelerinin 10.4 milyar dolar olan altın ve döviz rezervleri 1974 yılında 30 milyar doları aşacaktır. Küveyt'in 1974 yılı içinde petrol gelirinin ülke içinde kullanılılmayan bölümünün 6.5 milyar dolar olacağı tahmin ediliyor. Yapılan hesaplara göre bu toplamın 1.5 milyar doları kalkınma, yine diğer 1.5 milyar dolar kadarı endüstri ve gayri menkule yatırılmak için diğer Arap ülkelere gidecek. Geriye kalan 3.5 milyar ise ABD ve Avrupa'da yatırılacak. Küveyt ise hemen tüm endüstri ürünlerini tekelleriyle gelişmiş kapitalist ülkelere alacak, halkının temel ihtiyaçlarını bile tam anlamıyla karşılayamayacak.

Birleşik Arap emirliklerinden Abu Dhabi'de 25.000 kişi yaşamaktadır. Bu ülkenin bu yılki kazancını vatandaşlar arasında eşit olarak bölerseniz

kişi başına 240.000 dolar bulursunuz. Fakat bu ülkede de eğitim olanakları bile tam olarak sağlanmamıştır.

Alınan tüketim mallarının yanı sıra, bu ülkedeki hakim azınlık silahlanmaya da büyük miktarda para yatırır. Bizzat Rıza Pehlevi İran'ın İran Körfezinin polisi olması gerektiğini açıkça söylemektedir. Oman'da Oman ve Arap Körfezi Kurtuluş Partisinin yürüttüğü mücadeleye karşı Oman Sultanı'nı İran kara ve hava kuvvetleriyle desteklemektedir. Bu silâhlanma yarışı bir yandan gelişmiş kapitalist ülkeler için kârlı bir pazar yaratmakta, öte yandan da sömürüye karşı mücadele eden halklara karşı o ülkelerdeki işbirlikçileri taktik plânda güçlendirmektedir. Petrol fiyatlarının arttırılmasından Arap halkları değil, çokuluslu tekel ve Arap ülkelerinde onlarla bütünleşmiş olan küçük bir azınlık yararlanmaktadır.

Şimdi 1973 yılında yaratılmış bulunan petrol krizine bakalım. Bilinçli olarak yaratılan bu enerji kıtlığı petrol şirketleri için çok yararlı olmuştur. ABD dünya enerji kullanımının % 34 üne sahiptir ve bu pay gittikçe artmaktadır. Bu ülkede kişi başına yıllık enerji tüketimi senede % 3 lük bir hızla artıyor. Bu kullanım artışı ABD'yi gerçek bir enerji sıkıntısının olacağı zamana gittikçe yaklaştırıyor. ABD'nin % 80 i kadar bir kişi başına yıllık

enerji tüketimi olan Kanada hariç hiç bir ülke ABD'nin % 60 ı kadar bir kişi başına yıllık enerji tüketimine sahip değildir. Fakat kaynak sıkıntısının ve enerji kaynaklarının tükenmesinin zamanı henüz gelmemiştir. En kötümser tahminler bile enerji kaynaklarının daha bir kaç nesil tükenmeyeceğini göstermektedir. Ortadoğu savaşı da tiç bir şey değiştirmedir. ABD ham petrol tüketiminin yalnız % 6 sı Arap kaynaklıdır ve mamül ürünler içinde bu pay yine ancak % 6 lık bir ağırlığa sahiptir.

Bu durumda ABD'deki petrol sıkıntısı bir kaynak sıkıntısı değil bir rafineri kapasitesi darlığı idi. Petrol şirketlerinin bu durumu önceden görmemiş olmalarına imkân yoktur. Değil bu dev çokuluslu şirketler, çok daha ufak işletmeler bile talep projeksiyonları yapmaktadırlar. Fakat petrol şirketleri krizin geleceğini bile bile hiç bir şey yapmadılar. Bilinçli ve hesaplı olarak bu krizin doğmasını beklediler ve rafineri kapasitesini arttırmadılar. Şimdi bu olguyu etraflıca incelemeye çalışalım.

Bu ilk başta ters görünebilir. Eğer bunlar rafineri kapasitesini arttırsalardı daha fazla petrol satabilirler ve kârlarını böylece arttırabilirlerdi denilebilir. Fakat basit arz ve talep mantığı petrol gibi tekelleşmiş bir endüstride geçmez. Petrolün tabiatı itibariyle tüm firmalar arzı kısıp fiyatı arttırırlarsa, fiyat artışları daha az miktar satmak-

tan doğan farkı fazlasıyla kapatırlar. Bu tekellerin kârlarındanki % 45 artışla da görülmektedir ve bu artış 1972 ve 1973 yıllarındaki ilk dokuz aylarındaki petrol tekellerinin kârlarının karşılaştırılması ile elde edilmiştir.

Yalnız bu petrol şirketlerinin de değişik problemleri vardır. 1960 yıllarında ABD'de petrol şirketleri karşısında hem çevre kirlenmesi açısından, hem de bunların elde ettikleri büyük vergi ayrıcalıklarına karşı bir kampanya açılmıştı. Bilhassa çevre kirlenmesi kaygısı bu şirketlere bir çok yerde fabrika kurma izinleri verilmemesine veya bunların maliyetleri artırıcı tedbirler almaları için baskı yapılmasına yol açıyordu.

ABD DE EN BÜYÜK DOKUZ PETROL ŞİRKETİNİN VE BÜTÜN ŞİRKETLERİN VERGİDEN SONRAKI KÂRLARI

	1966	1968	1970	1971	1972	1972	1973	% artış
Exxon	1091	1277	1310	1462	1532	1072	1656	59.4
Mobil	356	428	483	541	574	413	571	38.3
Texaco	710	836	822	904	889	622	839	34.9
Gulf	505	628	550	561	447	356	570	60.1
Socal	424	452	455	511	547	401	560	39.7
Std. of Ind.	256	310	315	342	374	295	390	32.2
Shell	255	312	237	245	260	180	253	40.6
Continental	157	150	161	109	170	124	153	23.4
A. Richfield	208	226	206	199	196	130	178	36.6
TOPLAM 9 şirket	3952	4617	4538	4847	4989	3560	5170	45.2
Tüm Şirketler	49900	47800	39300	47600	55400	40300	52500	30.2

Kaynak : Monthly Review Ocak, 1974

Bu şartlar altında petrol şirketlerinin takip edeceği stratejiyi tahmin etmek güç değil. Eğer bu dönemde yani 1960 ların ikinci yarısında rafineri kursalar bu şirketler çevre korunması için bir çok kısıtlamaları kabul etmek zorunda kalacaklardı. Bunlar maliyetlerde yükselmelere sebep olacaklar ve daha önemlisi, bu konuda kamu müdahalesi ile karşılaşmak tehlikesine maruz kalabileceklerdi. Öte yandan hiç bir şey yapmasalar petrol kıtlığı gelişecekti. Bunu koz olarak kullanabilecekler ve çeşitli ilanlarla bir yandan bu soruna karşı olan derin endişe ve ilgilerini belirtirken öteyandan da Araplara ve ekologlara açıkça çatarlarken kapalı olarak da kamu oyunu mesul gösterebileceklerdi. Bunun için bazı pratik adımlar atıldı. Örneğin geçen yaz Arap İsrail savaşı henüz başlamışken; her istasyondan alınabilecek benzin miktarını sınırladılar. Bile bile böyle etkisiz bir tedbir aldılar. Kimse daha az benzin almadı, fakat bir süre dert oldu ve olmayan bir problem yaratıldı.

OPEC ülkelerinin büyük hisse artışı talepleri petrol şirketleri ve ABD için büyük avantajlar getiriyordu. Bu taleplere karşı olan tepkilerin zayıflığı kimsenin gözünden kaçmamıştır. Bu avantajlar nelerdir şimdi bunları görmeye çalışalım;

— Petrol şirketleri fiyat ve kâr artışları için

iyi bir neden buldular.

— Daha yüksek maliyetli olan ABD petrolünü dünya fiyatları içinde daha ucuz bir duruma getirdiler.

— Avrupa ve Japonya ile olan yeni karşıtlıklar içinde, bu ülkelerin petrole olan daha yüksek bağımlılıkları göz önünde bulundurulursa bunların daha büyük kayıplar ve ödemeler dengesi açığı ile karşılaşacakları açıktır.

— ABD kamu oyunu Ortadoğu'da girişecekleri kuvvetli girişimler ile maliyetleri yükseltmeden ve çevre sorunları ile ilgilenmeden yapacakları yatırımlara hazırladılar.

Bütün bu şartlar altında suni olarak yaratılan bu petrol krizinin büyük çoğunluğu ABD kaynaklı olan çokuluslu petrol tekelleri yararına olacağı açıktır.

PETROL SORUNU VE TÜRKİYE

Türkiye'de işletilmeye elverişli ilk petrol kuyusunun 1948 yılında bulunmasına rağmen çok daha eski tarihlerden beri memleketimiz çokuluslu şirketlerin faaliyet alanlarının içinde olmuştur. Meseleyi yine tarihsel gelişimine oturtabilmek için Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerine kısaca da olsa bakmak gerekmektedir.

İmparatorluk sınırları içerisinde bulunan Irak'ta işlenebilir ve ticari değeri olan petrol kaynaklarının varlığının ortaya çıkması ile Birinci Dünya Savaşı öncesinin gergin dönemlerinde Almanya ile İngiltere arasındaki rekabet bu alana da sıçramıştır. Bu konunun önem kazanmaya başladığı görülünce dengeli bir politika izlemeye çalışan Sultan Abdülhamit 1888 ve 1889 yıllarında ya-

ynladığı fermanlarla buraları kendi özel mülkiyetine dahil etmiştir. Bu tarihten sonra verilen bazı ruhsatlar ile bazı şahıslarca yapılan münferit petrol arama faaliyetleri sonuçsuz kalmıştır.

Bu yıllarda bir taraftan İngiltere ile Fransa diğer taraftan da Almanya Osmanlı Devleti üzerinde bir takım hesaplara girişmişlerdir. Birinci grup Düyun-u Umumiyyeyi bir baskı aracı olarak kullanmak isterken Almanya ise Manastır cuntasındaki kumanda kademeleri arasında etkinliğini artırma yolları arıyordu. O sıralarda diğer büyük kapitalist ülkelerden daha hızlı bir büyüme temposuna sahip olan Almanya'ya mevcut denge içinde elinde bulunan sömürgeler ve pazarlar artık dar gelmeye başlıyordu. Doğu'yu bir genişleme alanı olarak seçtikten sonra Kayzer Wilhelm'in 1898 yılında İstanbul'u ziyareti de bu çabalara kuvvet kazandırmak amacını gütmekte idi. Aynı yıl Alman sermayesinin Türkiye'deki temsilcisi olan Deutsche Bank ile İstanbul Bağdat demiryolunu yapmakta olan Ottoman Railway Company of Anatolia'ya Osmanlı devleti sınırları içerisinde her türlü maden arama hakkı verildi. Bu arada İngilizler'de çeşitli yollarla petrol arama imtiyazları elde etmek için uğraşmışlar fakat girişimleri 1908 ihtilali ile yarıda kalmıştır. Daha önce 1904 yılında Anadolu Demiryolu şirketine Bağdat ve Musul'da petrol arama izni verildiği zaman, içerisinde petrol bulunan Padişah arazi-

sinin iki yıl içerisinde şirkete devrini öngören bir anlaşma da yapılmıştı. Fakat 1908 den sonra padişah arazilerine el konmuş ve bunlar maliye bakanlığına devredilmişti.

Bu arada Amerika Birleşik Devletleri de bölgeye ilgi göstermeye başlamış ve ABD'nin Halep konsolosluğu bölgeye ulaştırma ve petrol yatırımları yapılmasını teşvik etmişti. Büyük harpten önce Ermeni sorununun ön plana çıkması ile bir gövde gösterisi yapmak üzere İstanbul'a gelen ABD donanmasının kumandanı Chester'de bu raporla ilgilenmiş ve bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu zat daha sonra New York ticaret odasının temsilcisi olarak ve ABD devletinin desteği altında tekrar geri geldi ve bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Chester firması üç demiryolu hattı ile bir liman yapacaktı ve bu anlaşmanın en önemli maddelerinden biri de demir yolu hatlarının her iki yanında kalan yirmişer kilometrelik alanda her türlü maden ve petrol arama izni ve işletme hakkı şirkete verilecekti. Bu anlaşma hükümet tarafından onaylanmış fakat araya giren savaşlar yüzünden mecliste onaylanamadığı için hem hukuki geçerlik kazanamamış, hem de uygulama alanına sokulmamıştır. Bu sıralarda dış güçlerin yanısıra bunlarla işbirliği halindeki çevreler de petrol imtiyazı aymaya uğraşıyorlardı. Bu şirketlerin en önemlilerinden

biri de Serkis Gülbenkyan aracılığı ile imtiyaz almaya çalışan Royal Dutch - Shell idi.

Bu şekilde birinci dünya savaşından önceki durumu kısaca özetlemek gerekirse Mezopotomya'da imtiyaz almak için uğraşan gruplar; Alman Deutsche Bank, İngilizler, Royal Dutch - Shell ve onun bir paravan şirketi olan Anglo - Saxon Oil Co. ile Amerikan Chester grubu idi. Bu grupların ilk üç tanesi Amerikalıları saf dışı etmek üzere birleştiler ve "Turkish Petroleum Company" adlı bir şirket kurarak müdürlüğüne de Osmanlı hükümetinin güvenine sahip bir kişiyi getirdiler. Bu şirketin yarı sermayesi İngiliz ve diğer yarısı ise eşit olarak Alman ve Hollandalılara aitti. Şirket kuruluşundan hemen sonra Osmanlı toprakları üzerinde petrol işletme imtiyazını elde etti. Fakat şunu eklemeliyiz ki 1914 yılına kadar verilen tüm imtiyazlar araya savaşın girmesi ile uygulama alanına sokulmamıştı. Bu arada İngilizler'in petrol ile çalışan ilk savaş gemilerini denize indirmeleri Irak petrollerinin önemini arttırmış ve savaşın sonra 1920 yılındaki San Remo konferansında Turkish Petroleum Co. daki Alman hissesi Fransızlara verilmişti. Bu arada ABD de izlemekte olduğu açıkcapı politikası gereği - bu politikanın o dönemdeki uygulaması sömürgeleştirilmiş bölgelerde ABD sermayesine eşit ticaret ve yatırım hakları tanınması idi - ve harpten

sonra elde ettiği avantajlı durum sayesinde bu bölgede kendisinin de petrol hakları olduğunu kabul ettirdi.

Bu Koşullar altında Lozan konferansına gelindiği zaman Türkiye karşısında en çetin mesele olarak Musul sorununu buldu. Kapitülasyonlar konusunda bile direnmekten vazgeçen İngiltere Musul ve Kerkük konusunda o kadar kesin bir tavır almıştı ki, en acil sorunu barış yapmak olan Türkiye, nihayet bu bölgenin Irak ve dolayısı ile İngilizlere bırakılmasına razı olmak zorunda kaldı. Bu arada biraz geriye dönersek, 1920 ve 1921 yıllarında, daha önce 1914 de Osmanlı devletinden imtiyazlar almış bulunan Chester'in tekrar Türkiye'ye gelerek yeni rejimden bazı tavizler koparmaya çalıştığını görmekteyiz. Bu amaçla Ottoman - American Development Co. adlı bir şirket kuruldu ve bu şirket Fransa ve İngilterenin bütün olumsuz çabalarına rağmen 10 Nisan 1923 tarihinde hükümetle bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma mecliste 21'e karşı 185 oyla kabul olundu. Anlaşma ile Sivas - Harput - Ervani, Maden - Diyarbakır - Bitlis ve Van - Harput Yumurtalık demiryolları ile bazı karayolları yapılacaktı. Bu demiryolu hatlarından ikincisi Musul-Kerkük - Süleymaniye'ye kadar uzanacaktı. Demiryolu hattının her iki yanında kalan arazide bulunan madenler ve petrol yataklarının kullanım

hakkı da bu şirkete verilecekti. Hükümet vermiş olduğu bu imtiyazlara karşılık 300 milyon dolar tutarında bir kredi talebinde bulunmuş ancak ABD senatosunun olumsuz tavrı yüzünden bu anlaşma 1923 yılında feshedilmiştir.

Cumhuriyetin ilânından sonra petrol konusunda yapılan ilk çalışma 1926 yılında çıkartılan 791 sayılı petrol kanunudur ki bu kanuna göre Türkiye sınırları dahilindeki bütün madenlerin ve petrol yataklarının işletilmesi hakkı hükümete verilmekteydi. Kanun 1926 yılında kabul olundu fakat devletin petrol arama işini üzerine aldığı tarih 1933 yılıdır. Bu yıl çıkartılmış bulunan 2189 sayılı "Altın ve petrol arama ve İşletme İdareleri Teşkilâtına dair kanun" ile aynı adda bir teşkilat kurulmuş fakat verimli bir faaliyette bulunamayan bu teşkilat 1935 yılında kurulan 2804 nolu kanunla Maden Tetkik Arama Enstitüsü bünyesine katılarak petrol arama faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu kuruluşun yaptığı çalışmalar sonucunda ilk defa 1948 yılında Raman'da işletilmeye elverişli bir petrol kuyusu bulunmuştur.

Bu arada İkinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllara ağırlığını veren devletçilik politikası dönemine kısaca bakacak olursak, bu dönemde yabancı petrol şirketlerinin petrol üretimi ile olmasa bile dağıtım ve pazarlama ile uğraştıklarını görmekteyiz.

Yalnız şu var ki genel olarak bu dönemde yabancı sermaye Türkiye'de yatırım yapmaktan kaçınmıştır. Bunda dünya konjonktürü olduğu kadar yabancı sermayenin devletçilik politikası ve millileştirmelerden rahatsız olmasının da payı vardır. Gerçi millileştirmeler sınırlı ve karşılıklı anlaşmalarla ödenerek yapılmıştır fakat imtiyazlı çalışmaya alışan yabancı sermaye yatırım yapmaya zaten yanaşmamıştır. Yabancıların Türkiye'de çalışmalarını kısıtlayan kanundan ve işçilere çok sınırlı da olsa güvenlik getiren 1936 tarihli İş Kanunundan da şikayetçi olmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmelere bakalım olursak Ortadoğu bölgesinin Amerikan emperyalizmi açısından taşıdığı stratejik önemin giderek artması olgusu ile karşılaşırız. Siyasi, askerî ve ekonomik çıkarların birleştiği bir kavşak olmaktan öte bu bölge petrolü batı için hayati bir önem taşımaktadır. Dünya petrol rezervlerinin % 15'ine Sosyalist ülkelerin sahip olduğu ve diğer rezervlerin % 69'unun Ortadoğu ile Afrika'da olduğu düşünülürse, görülür ki Batı bu petrol kaynaklarını kaybetmeyi göze alamaz. Bu çerçevede Türkiye'nin petrol kaynakları çok cüzî olsa da bölgeye bir bütün olarak bakan emperyalistler Türkiye, İran ve Yunanistan'a bu bölgedeki çıkarlarının bir güvencesi olarak bakmışlardır. CENTO ve RCD'nin kurulması ve son yıllarda İran'ın büyük ölçüde si-

lâhlandırılması batı tekelci sermayesinin bu bölgedeki çıkarlarının güvencelerinin başlıcalarıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, ABD'nin Türkiye'ye Marshall planı ve askerî anlaşmalar ile geniş çapta girdiğini izlediğimiz ortamda, 1952 yılında hükümet bir bildiri yayınlıyarak petrol arıyan şirketlerin millileştirilmeyeceğini açıkladı. Bu bildirden sonra sekiz yabancı petrol şirketi jeolojik araştırmalar yapmaya başladı, Mayıs 1953 te ise yabancı petrol şirketleri ile yakınlığı bilinen Amerikalı Max W. Ball petrol kanununu hazırlamakla görevlendirildi. Ocak 1954 te ise Celal Bayar Amerika'ya dış yardım almak için gittiği zaman bu işi sağlamak için petrol kanununun çıkarılacağına söz verdi ve nihayet o zamandan beri devamlı tartışmalara yol açmış bulunan meşhur 6326 sayılı kanun Mart 1954 te kabul edildi. Bu kanuna göre Türkiye dokuz arama bölgesine ayrıldı. Bunlar 1. Marmara, 2. Ankara, 3. Sivas, 4. Erzurum, 5. Siirt, 6. Gaziantep, 7. Adana, 8. Antalya ve 9. Ege dir. Bu bölgelerin her birinde hiç bir özel veya tüzel kişiliğe sekizden fazla arama yetkisi verilemeyeceği ve bir arama alanının da 50.000 hektardan daha fazla olamayacağı belirtildi. Arama imtiyazlarının süresi 40 yıldır ve hükümetin onayı ile 20 yıl daha uzatılabilir. Şirketler kurumlar vergisine tabidir ve kârın % 50 si vergi olarak devlete ödenir. Ancak kâr hesapları ABD'nin kendi ülkesinde ki kendi

şirketlerine verdiği haklara göre yapılır. ABD'de petrol şirketlerinin birçok risk primleri ve vergi indirimlerinden istifade ettiği hatırlanmalıdır.

Şimdi gerek bu kanun gerekse de genel olarak yabancı sermaye ve çokuluslu tekellerin petrol politikaları açısından kaynaklarımızın nasıl sömürüldüğünü görelim.

İlk önce 1960'ların başına kadar TPAO'nun Türkiye'de diğer tüm şirketlerin toplamından daha çok petrol ürettiğini görmekteyiz. Bu üretim üstelik TPAO'nun yukarıda belirtilen 6326 sayılı kanun tarafından desteklenmesine rağmen oldu. Bir devlet kurumu olan TPAO nun milyonlarca lira sarfettiği Siirt bölgesinde diğer şirketlere 80 tane arama ruhsatı verildiği halde, TPAO'ya dokuzuncu bir ruhsat verilemiyordu. Bu göstermektedir ki yabancı petrol şirketleri zaten Türkiye'ye petrol arayıp bulmak için gelmiş değillerdir. Amaçları Türkiye'nin petrol bulunmuş ve işletilmekte olan bölgelerinde bir çok yeri kapatmak ve TPAO'nun petrol bulmasını engellemektir. Böylece şirketler Türkiye'ye her yıl yüz milyonlarca liralık petrolü yüksek fiyatlarla satacaklardır.

Fiyat sorununa gelince bu konu üzerinde de kısaca durmakta yarar var. Türkiye'de rafine etmek ve yine Türkiye'de satmak üzere yabancı petrol şirketlerinin, ithal ettikleri petrole afişe fiyatlar uy-

guladıkları bilinmektedir. Rafineriler kurulurken yapılan bir anlaşmaya göre, şirketler rafine edilmiş petrolü bize maliyeti ne olursa olsun Basra körfezi fiyatlarına göre vermektedirler. Onun için bu fiyatlar, genellikle aynı şirketlerin başka ülkelerde uyguladıkları fiyatların üzerindedir ve bu da her yıl büyük miktarlarda döviz kaybetmemize sebep olmuştur.

Üzerinde durmamız gereken önemli bir nokta da yabancı sermayenin bilgi ve kaynak transfer ederek petrol sanayimize katkıda buldukları tezinin ne derece geçerli olduğunun araştırılmasıdır. Çünkü bu tez imtiyazlı yabancı sermaye taraftarlarınca öne sürülmektedir. Halbuki yalnız şu bilgi bile bu tezi çürütmeye yeterlidir. 1968 yılına kadar Türkiye'de bütün yabancı şirketlerin 411 192 metrelik sondajına karşı TPAO, 638 665 metrelik sondaj yapmıştır. Bütün şirketlerin 1968 yılı sonuna kadar 6 265 373 ton petrol üretimine karşı TPAO 7 718 572 ton üretimde bulunmuştur. Bunlar üstelik büyük ölçüde kısıtlandırılmış ve desteklenmiş olarak imtiyazlı yabancı şirketlere karşı elde edilmiş başarılarıdır. Ayrıca çokuluslu tekellerin sınırsız mali olanaklara da sahip olduğu unutulmamalıdır.

Bütün bunlar göstermektedir ki günümüz kapitalizminin hakim birimi olan çokuluslu petrol tekellerinin Türkiye'deki faaliyetleri ancak bunların dünya çapındaki stratejileri gözönüne alınır.

sa anlaşılabilir. Bu şirketler için mühim olan Türkiye'deki petrol sanayiinin geliştirilmesi değil, dünya çapındaki kârlarının azamileştirilmesidir. Bunun için herhangi bir ülkede ki üretimden elde edecekleri ufak kârları, genel stratejileri içinde rahatlıkla feda edebilirler. Ayrıca dünyanın diğer yerlerinde ürettikleri petrol tekelci fiyatlarla satarak daha fazla gelir elde edebilirler. Örneğin, Mobil şirketi Türkiye'deki üretim faaliyetlerini azaltırken günde 18000 varil petrol veren kuyularını kapatırken, TPAO bunun yüzde biri kadar verim veren kuyuları bile işletmekte ve yeni kuyular açmamaktadır. Yabancı güçlerin denetimi altında, işbirlikçi iktidarlar tarafından hazırlanan petrol kanunu esasında tesadüfen alınmış bir yanlış kararlar silsilesi değildir. Emperyalizmin artan etkisinin tabii bir neticesidir ve gayet bilinçli olarak çeşitli münakaşalar sonucunda kabul edilmiştir.

Türkiye halkının kendi kaynaklarına sahip çıkarak, bunları üretici güçlerini geliştirmek için kullanması da bir iyiniyet sonucu değil, emperyalizm ve onlarla bütünleşmiş yerli güçlere karşı verilecek uzun ve bilinçli bir mücadelenin ürünü olacaktır.

EMPERYALİZMİN PETROL POLİTİKASI VE TÜRKİYE

Tüm İktisatçılar Birliği, ekonomi biliminin halkımızın kuruluş mücadelesinde yararlı hale getirilmesini savunmaktadır. «Emperyalizmin Petrol Politikası ve Türkiye» broşürü, emperyalizmin boyunduruğu altındaki az gelişmiş ülkelerin emekçi halklarının malı olması gereken petrol kaynaklarının emperyalist tekeller tarafından nasıl yağmalandığını, çokuluslu petrol tekellerinin emperyalizmin genel politikası çerçevesinde nasıl hükümetler devirip hükümetler kurduğunu, suni olarak yaratılan son petrol bunalımını ve bütün bu ilişkilerin Türkiye'deki uzantılarını incelemektedir. Yoğun bir sömürünün sürdüğü bu alanda, bu broşürün gerçeklerin açığa çıkarılmasına yardımcı olacağına inanıyoruz.

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ

TÜSTAV